

Anand Blank

De status van religieuze bronnen in de islam

Een praktijkvoorbeeld uit de moskee

Dat de Koran het religieuze basisboek voor moslims is, staat buiten kijf. De Koran alleen is echter niet voldoende om als vroom moslim te kunnen leven. Zowel wetgevers als imams maken gebruik van een breder corpus religieuze teksten. In dit artikel wordt een voorbeeld gegeven van hoe een imam dit in de praktijk doet.

Inleiding: Koran en Hadieth

De laatste dertig jaar staat de status van de Koran als basistekst van de islam onder wetenschappers nogal ter discussie. Er zijn grofweg twee kampen. Enerzijds zijn er de revisionisten die er vanuit gaan dat de Koran niet tijdens het leven van Mohammed is ontstaan, maar gedurende de eerste twee eeuwen van de islam is samengesteld uit verschillende bronnen, sommige ouder dan Mohammed. Anderzijds is er een grote groep wetenschappers die de islamitische mening over het eigen ontstaan in beginsel onderschrijft: de Koran is een verzameling teksten die door Mohammed is uitgesproken en die in de eerste vijftig jaar na diens dood in een definitieve redactie op schrift is gesteld. Deze laatste groep lijkt gelijk te krijgen, want er is inmiddels van meerdere Koranmanuscripten bekend dat zij uit de eerste eeuw van de islam stammen. Deze manuscripten bevatten in essentie dezelfde tekst als latere handschriften.¹

Wat is er nu eigenlijk de waarde van om te weten wanneer de Koran precies ontstaan is? Als blijkt dat de Koran inderdaad door Mohammed zelf is uitgesproken, is daarmee dan het gelijk van de islam bewezen? Voor moslims is dit geen relevante vraag: zij geloven al in de waarheid van de islam. Een secundair bewijs is overbodig. Voor het religieuze bewustzijn van moslims is dus deze

discussie over
ontstaan van
de Koran

hele discussie niet bijzonder boeiend. Het wordt echter spannender als we kijken naar hoe men dan de Koran gebruikt. De Koran is namelijk een prachtig, poëtisch boek, maar heeft één groot nadeel: hij bevat weinig praktische informatie. Dat is lastig, want de islam is een bijzonder praktisch geloof. Van de vijf basisverplichtingen in de islam betreft alleen de eerste het uitspreken van de geloofsbelijdenis. De rest is actie: bidden, een bepaalde hoeveelheid armenbelasting betalen, vasten en op bedevaart gaan. Voor al deze verplichtingen is tot in detail bepaald hoe ze dienen te worden uitgevoerd. Die details staan echter niet in de Koran. Er staat bijvoorbeeld niet eens letterlijk in de Koran dat men vijf keer per dag moet bidden. Het vasten wordt behandeld in enkele verzen die elkaar lijken te spreken: eerst mag iemand die niet wil vasten een arme voeden ter compensatie, een vers later mag dit ineens niet meer.²

niet Koran
maar *hadieth*
(overlevering)
voor islam
bepalend

Al deze details zijn gebaseerd op uitspraken en gedragingen van Mohammed, de *soenna*. Deze uitspraken en gedragingen zijn vastgelegd in een verzameling teksten die de *Hadieth* wordt genoemd. Elke individuele overlevering heet ook 'hadieth'. Zo spreken we dus over 'de Hadieth' als het om het totale corpus gaat, en over 'een hadieth' wanneer het een enkele overlevering betreft. We zullen hier verder niet ingaan op de precieze manier waarop deze verzameling tot stand is gekomen. Hier is alleen het volgende van belang: de Hadieth is dé grote bron voor de islamitische geloofsleven. De Koran is de basis, de Hadieth wijst de praktische richting aan. Het belang van de Hadieth wordt zo groot geacht, dat men bij eventuele conflicten met de Korantekst de Hadieth voorrang geeft. Deze betreft immers uitspraken en daden van Mohammed, en hij kende toch het beste de bedoeling van de Korantekst. Als referentiepunt gelden voor dit leerstuk de volgende uitspraken van Mohammed: 'De Soenna geeft de doorslag boven de Koran, maar de Koran is niet doorslaggevend voor de Soenna'³ en: "De Koran heeft de Soenna meer nodig dan de Soenna de Koran."⁴

Een voorbeeld uit de praktijk

Dit gegeven heeft natuurlijk zijn weerslag op de geloofspraktijk. We zullen deze praktijk nader onderzoeken aan de hand van een islamitische preek. We gebruiken hiervoor een preek die is uitgesproken op 18 mei 2007 door Ahmet Damburaci, imam van de Amsterdamse Ayasofyamoskee.⁵ De Ayasofya is lid van de Turks-islamitische beweging Milli Görüş. Deze beweging heeft haar hoofdkwartier in Duitsland. De Nederlandse afdeling telt ongeveer dertigduizend leden. De positie van Milli Görüş is niet in één zin te vatten: de beweging is in de basis behoorlijk conservatief, maar een aantal Nederlandse moskeeën houdt zich actief met integratie bezig en uit zich tamelijk onorthodox. Verder wordt nog vaak gedacht dat de beweging Turks-nationalistisch zou zijn. Dat is onjuist: de naam betekent 'religieus perspectief' en de beweging is juist opgericht om zich te onttrekken aan de invloed van de Turkse overheid. In het merendeel, zeker tweederde, van de Turkse moskeeën in Nederland, worden de imams door Turkije benoemd en betaald. Milli Görüş benoemt zelf zijn imams.

zie een Milli
Görüş-preek

Hieronder volgt de tekst van een deel van de preek. Weggelaten zijn de rituele begin- en eindformules die altijd in het Arabisch worden uitgesproken en een passage over opofferingsgezindheid in het middendeel. Deze delen zijn

voor de lijn van het betoog van de imam niet essentieel. De hoofdtekst is in het Turks en duurt uitgesproken ongeveer zeven en een half minuut. De onderstaande vertaling is afkomstig van website van de NIO. De tekst is letterlijk overgenomen, er zijn alleen wat aanpassingen in de spelling van (buitenlandse) woorden aangebracht. Opmerkingen tussen rechte haken zijn van mij.

Wat brengt broederschap met zich mee?

‘vele heilige
hadieths’

Geachte gelovigen,

Er zijn twee soorten van broederschap. Eén ervan noemen we bloedbroederschap tussen twee broeders/zusters met dezelfde ouders. Op deze vorm van broederschap is het islamitische recht van toepassing. Daarnaast kennen we broederschap van religie, geloof en ideeën. Dit instituut van broederschap is een belangrijk onderwerp waar ons geloof extra aandacht aan schenkt. Onze Heer vertelt dit met de volgende treffende woorden in de Heilige Koran: ‘De gelovigen zijn voorzeker broeders. Bewaart daarom vrede onder uw broeders en weest godvruchtig, opdat u barmhartigheid moge worden betoond’ (al-Hoedjoeraat, 10).⁶ Zoals hieruit blijkt, worden in dit edele vers alle moslims op aarde opgeroepen leden van dezelfde universele familie te vormen. Deze broederschap onder moslims is een zegening die zijn gelijke niet kent onder andere religies. Er zijn vele heilige hadieths (overleveringen) die onze aandacht vestigen op de broederschap van moslims. We brengen enkele van deze overleveringen onder uw aandacht. Eén van de metgezellen van de Heilige Profeet (vrede zij met hem), Djarier bin ‘Abdallah, heeft gezegd dat hij ‘op drie punten zijn [namelijk van Mohammed] erkenning heeft gewonnen, te weten het verrichten van het ritueel gebed, het geven van aalmoezen, en zijn zegening uitspreken over alle moslims’ (Boechaari, *Kitaab al-Imaan*).⁷ ‘Voor een moslim zijn het leven, de bezittingen en de eer van zijn moslimbroeder heilig’ (Moeslim, Tirmidzi).⁸ ‘Alle moslims zijn broeders van elkaar en een moslim onderdrukt zijn broeder niet, hij blijft altijd zijn vriend, hij maakt hem niet te schande. Voor een moslim is er niets erger dan geringschatting door zijn broeder’ (*Moesnad Ahmad*).⁹ ‘Wat betreft de liefde, verbondenheid en mededogen jegens elkaar lijken moslims op elkaar als twee delen van één lichaam. Als één lichaamsdeel schade ondervindt, ondervindt het hele lichaam last ervan en lijdt aan slapeloosheid’ (Boechaari, Moeslim).¹⁰ [...]

Geachte broeders en zusters,

Een andere maat voor broederschap is de zachtzinnige omgang met elkaar en het niet nemen van overhaaste beslissingen die ons in de toekomst zullen doen blozen in het bijzijn van onze broeders. Als de vergelijking geoorloofd is, en om een modern begrip te gebruiken, definieert de grootste psycholoog en socioloog aller tijden, onze Profeet (vrede zij met hem) in zijn heilige hadieth, overgeleverd aan ons door Tirmidzi in Aboe Hoeraira (moge Allah hem genadig zijn), gematigdheid als volgt: ‘Bemin met mate degene van wie je houdt, want hij kan op een dag iemand zijn van wie je niet meer houdt. Behandel je vijand zachtzinnig, want hij kan op een dag je vriend zijn’ (Tirmidzi, hadieth nr. 1.997).¹¹

Geachte broeders en zusters,
Laten we daarom onze geloofsbroeders sparen door hen niet erger te straffen dan onze vijanden. We zien dagelijks de pijnlijke gevolgen van de oorlog tussen broeders in de wereld van de islam. Deze toestand heeft zoveel diepe wonden geslagen in de ziel van de moslims dat we deze pijn zelfs nu in alle hevigheid voelen. Zie hoe ze zelfs de moslimorganisaties die bij elkaar komen om oplossingen te vinden voor problemen van moslims niet kunnen verdragen en met alle pressiemiddelen deze eenheid proberen te onderdrukken. Laten we ons niet lenen voor dit soort praktijken en door onze broederschap in stand te houden geen kans geven aan saboteurs en intriganten.

Bespreking van de preek

Wat doet de imam nu precies in deze preek? Hij begint met wat opmerkingen over de betekenissen van het woord broederschap (*oechoewwa* of *ichwa*). Het kan dan gaan om een juridische vakterm,¹² maar het gaat de imam hier om broederschap in algemeen religieuze zin: alle moslims zijn broeders en zusters van elkaar, een uitspraak die in christelijke kringen niet onbekend is. Daarna volgt meteen een Koranvers waarin broederschap ter sprake komt. Vervolgens citeert de imam een viertal hadieths. Wat opvalt, is dat deze hadieths stuk voor stuk het thema broederschap concretiseren. Het Koranvers gaat niet verder dan eenvoudigweg te stellen dat de gelovigen broeders zijn en dat men goed moet doen. Waar gaat het dan om in de praktijk? De eerste hadieth stelt het 'zegeningen uitspreken over alle moslims' naast bidden en armenbelasting betalen. Deze vertaling van de hadieth is niet helemaal juist,¹³ maar daar gaat het hier niet om. Wat in deze hadieth namelijk gebeurt, is dat deze 'zegeningen' als derde en enige genoemd worden meteen na twee pijlers van de islam. Normaliter zouden op de deze twee nog het vasten en de bedevaart genoemd worden. Daarmee wordt het uitspreken van zegeningen als het ware de kern van het geloof binnengehaald.

De tweede en de derde hadieth concretiseren het begrip broederschap nog wat verder. Beide hadieths worden in de literatuur vaak samen genoemd, en tekstelementen uit de ene zijn vaak letterlijk terug te vinden in variante versies van de andere.¹⁴ In de volledige tekst van de tweede hadieth komen enkele juridische vaktermen voor. Deze vermijdt de imam: zijn preek is immers geen college voor rechtenstudenten. Toch hebben ook de termen 'leven' (*dam*), 'bezittingen' (*maal*) en 'eer' (*ird*) een juridische lading en definitie.¹⁵ Voor de imam gaat het er natuurlijk om dat respect voor elkaars leven, bezittingen en eer elementen van broederschap zijn. Hij refereert door de woordkeus aan een heel corpus van juridische teksten die bepalen hoe dit respect dan in de praktijk vormgegeven wordt. De derde hadieth speelt wat meer op het gevoel in. De bewoordingen hebben niet duidelijk een juridische lading, maar zijn meer moreel van aard. Opvallend hierbij is de nadruk op het niet neerkijken op elkaar en het niet te schande maken van elkaar.

De vierde hadieth herinnert sterk aan de vergelijking door Paulus van de gelovigen met een lichaam in 1 Korintiërs 12. De hadieth herinnert vooral aan vers 26a: 'Wanneer één lichaamsdeel pijn lijdt, lijden alle andere mee (...).' Hier is niet relevant of Mohammed deze tekst misschien ook daadwerkelijk uit de Bijbel heeft overgenomen. Dat zou trouwens niet eens zo bezwaarlijk

Koran stelt iets, hadieths vullen het praktisch in

zijn, omdat de islam zichzelf ziet als de zuivere voortzetting van Jodendom en christendom en in die hoedanigheid ook de joodse en christelijke geschreven openbaring als gezaghebbend erkent. De imam gebruikt deze tekst echter om nog meer te specificeren wat er bedoeld wordt met broederschap.

hadieth als
bon mot

Na een korte uitleg van nog een Koranvers over zelfopoffering, hier niet opgenomen, komt de imam terug op nog een andere benadering van broederschap, namelijk die van zachtzinnigheid. Hij citeert hierbij dit keer helemaal geen Koranvers, maar alleen een hadieth. Voorzichtig noemt hij Mohammed een groot psycholoog en socioloog en vervolgens komt hij met een hadieth waarin Mohammed tot gematigdheid in de omgang met zowel vriend als vijand oproept: voor je het weet kunnen de verhoudingen namelijk omgedraaid zijn. Deze hadieth is in het Arabisch echt een *bon mot* geworden, in deze taal bevat hij een duidelijke cadans en rijm.¹⁶

In de staart van de preek duikt dan plotseling een wat grimmiger beeld op. Kennelijk wordt de gemeenschap die de imam onder zijn hoede heeft bedreigd door interne verdeeldheid. Het lijkt erop dat de imam ook kwalijke invloed van buitenaf ervaart: 'ze' kunnen de moslimorganisaties niet verdragen en komen met pressiemiddelen. Het is nuttig er hier op te wijzen dat de Ayasofyagemeenschap in 2007 onder zware druk stond. De gemeenschap was de laatste jaren een nogal liberale koers gaan varen, onafhankelijk van de Duitse moederorganisatie. Deze oefende druk uit om de gemeenschap weer meer richting zichzelf te krijgen, onder andere door onder voorwaarden de bouw van de Westermoskee te financieren. Toen de gemeente Amsterdam hier achter kwam, besloot zij om de bouw van de moskee niet langer te steunen, omdat zij invloed van de moederorganisatie zag als ongewenst. De imam maakt in de preek niet helder wie er nu precies 'pressie' uitoefent. In ieder geval zijn de 'geloofsbroeders' daar het slachtoffer van: zij worden in de ogen van de imam nog slechter behandeld dan vijanden. Het wordt niet helemaal duidelijk wat hij daarmee bedoelt, maar dat hij oproept tot eensgezindheid is evident. Hij kiest daarbij geen partij, maar laat door de hadieth over de gematigde omgang met zowel vriend als vijand weten, dat wat hem betreft iedereen in zijn gemeenschap op zijn minst door één deur zou moeten kunnen.

Discussie

hadieth legt
Koran uit ook
als hij die
tegenspreekt

Laten we nu terugkomen op de stelling dat de Hadieth zo'n belangrijke rol speelt en dat hij als na te volgen uitleg van de Koran geldt, ook als hij de Koran lijkt tegen te spreken. We zijn in de preek geen tegenspraak met de Koran tegengekomen, maar wel is duidelijk dat de genoemde hadieths aan de Korantekst veel meer details toevoegen dan in de tekst zelf te lezen is. De eerste hadieth plaatst het vers in de context van de basisverplichtingen in de islam. De tweede hadieth schept een juridisch kader. De derde hadieth brengt een sterke gevoelscomponent in. De vierde hadieth borduurt daarop voort. De laatste hadieth gaat nog weer een stap verder en biedt een mooie, gevleugelde uitspraak die in de herinnering beklijft.

Dat is toch een ruimer verband dan de historische context waarin de geciteerde Korantekst doorgaans geplaatst wordt. Volgens de overlevering was Mohammed zittende op een ezel onderweg naar 'Abdallah bin Oebayy, een machtige tegenstander van Mohammed in Medina.'¹⁷ Eenmaal daar aange-

komen eiste 'Abdallah de ezel van Mohammed op, vanwege een niet nader benoemd kwaad dat Mohammed hem aangedaan zou hebben. Daarop begon een metgezel van Mohammed te schelden dat zelfs de ezel van de profeet nog lekkerder rook dan 'Abdallah. Als gevolg hiervan ontstond een handgemeen. Op dat moment sprak Mohammed vers negen en tien van al-Hoedjoeraat uit, waarin de gelovigen opgeroepen worden zich billijk te gedragen.¹⁸ Het vermelden van de genoemde hadieths door de imam zorgt dus voor een verruiming van de betekenis van de Korantekst van dit ene incident naar een algemener niveau, waarbij de tekst ook voor moslims nu relevant is.

Dat het de imam zelf is die kiest welke hadieths hij precies selecteert voor het uitleggen van dit vers zal niemand ontgaan. Daarmee komen we op een ongemakkelijk punt dat tegelijkertijd ook ruimte schept om in elk tijdsgewricht oprecht moslim te kunnen zijn. De vrijheid van de imam om zelf Koranteksten en hadieths bij elkaar te zoeken is ongemakkelijk, omdat daarmee de eenheid van de islam potentieel bedreigd wordt: iedereen kan zelf bedenken welke hadieth waar bij hoort en zo zijn eigen geloof produceren: de verzamelde uitspraken van Mohammed hebben een enorme bandbreedte. Deze vrijheid schept echter ook ruimte: doordat er veel veranderd is in de veertien eeuwen dat de islam bestaat, kunnen sommige regels die in de begintijd buiten kijf stonden slechts moeilijk gehandhaafd worden. Een goed voorbeeld hiervan is het verbod op afbeeldingen. Dit verbod staat niet letterlijk in de Koran, maar Mohammed heeft zich meerdere keren zeer negatief over afbeeldingen, met name van mensen, uitgelaten. Er zijn echter nauwelijks moslims die niet bijvoorbeeld televisie kijken of de krant lezen. Ook in Saoedi-Arabië staan er foto's in de krant. Het verbod op afbeeldingen is bijna geheel beperkt tot de profeet zelf. Deze wordt eigenlijk nooit afgebeeld, maar er zijn wel strips en tekenfilms over de metgezellen van Mohammed. Dit tamelijk flexibele verband tussen de Korantekst en de overleveringen van Mohammed is in de eerste twee eeuwen van de islam heftig bediscussieerd, maar werd in de eeuwen daarna gemeengoed.

Het loont de moeite om nog wat nader te bekijken waar de imam nu zijn hadiethteksten vandaan haalt. Het geval is namelijk dat de eerste vier hadieths die hij achter elkaar voorleest allemaal terug te vinden zijn in een bekend handboek: *De tuinen der oprechten*, samengesteld door de beroemde middeleeuwse Syrische theoloog an-Nawawi († 676/1278). Dit is een verzameling van een kleine tweeduizend hadieths, geordend in handzame kleine paragrafen over elk mogelijk onderwerp. De hier genoemde hadieths zijn vlak bij elkaar terug te vinden, in paragraaf 22 en 27. Het voordeel van *De tuinen* is dat an-Nawawi na elke hadieth even vermeldt welke brontekst hij heeft gebruikt. Dat zijn dan ook de verwijzingen die we in de preek aantreffen. Het kan heel goed zijn dat de imam ook de bronteksten zelf heeft geraadpleegd, maar de kans is niet gering dat *De tuinen* als ingang zijn gebruikt. Het boek is voor imams ongeveer wat een synopsis en een concordantie voor dominees zijn.

De laatste hadieth wordt met nummer en al vermeld. Dat is niet verwonderlijk, want hij staat niet in *De tuinen* en is dus waarschijnlijk speciaal voor de gelegenheid opgezocht. Het is interessant dat de imam hem gebruikt, omdat de authenticiteit van deze hadieth enigszins ter discussie staat.¹⁹ Het bepalen van deze authenticiteit geschiedt in de islam door het nagaan van de betrouw-

keuze van
hadieths
willekeurig

grote band-
breedte, bijv
in verbod op
afbeeldingen

hadieth voor
religieuze
vorming niet
voor jurisdictie

baarheid van diegenen die de hadieth in de eerste generaties van de islam hebben overgeleverd. Nu gelden de overlevertaars van de versie die de imam citeert wel als betrouwbaar, maar er zijn andere versies waarvan enkele van de overlevertaars gezien worden als uiterst onbetrouwbaar. Bovendien mag een hadieth pas als basis voor wetgeving dienen als hij langs meerdere betrouwbare wegen overgeleverd is, meestal minimaal vier. Deze hadieth echter is maar op één betrouwbare manier overgeleverd. Waarom gebruikt de imam hem dan toch? Omdat dat de vrijheid van het houden van een preek is. Veel hadieths, ook als ze niet officieel als authentiek aangemerkt zijn, mogen dan wel niet voor wetgeving, maar wel voor religieuze vorming gebruikt worden. Er is een hele classificatie van de authenticiteit van hadieths waarbij voor een flink deel van de niet-authentieke hadieths toch toegestaan wordt ze voor vrome doeleinden te gebruiken, zolang er maar geen wetten op worden gebaseerd. Dat nu is precies wat de imam hier doet.

Conclusie

In de inleiding is gesteld dat de Hadieth de noodzakelijk juiste uitleg van de Koran bevat en bij twijfel de doorslag geeft. In de besproken preek hebben we daar een voorbeeld van gezien. De belangrijkste gevolgtrekking is dat in de islamitische praktijk de hadieth duidelijk een dominante rol speelt. Koranteksten zijn altijd de basis, maar voor de praktische uitwerking van een religieus onderwerp maken imams en theologen uitgebreid gebruik van de overleveringen van Mohammed. Daarmee heeft de islam in de dagelijkse praktijk niet één, maar twee heilige bronnen: de Koran en de Hadieth, waarbij die laatste eigenlijk misschien wel als eerste genoemd zou moeten worden.

Drs. T.D.S. Blank is als promovendus verbonden aan de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij doet onderzoek naar de rol van religieuze bronnen in preken in de moskee en op internet. Tevens doceert hij islamitische theologie en Koranlezen. E-mail: T.D.S.Blank@rug.nl.

Noten

1. Zie voor een goed recent overzicht F. Deroche, *La transmission écrite du coran dans les débuts de l'islam: le codex Parisino-petropolitanus*, Leiden, 2009.
2. Koran 2:183-185.
3. Ad-Daarimi († 255/869), *As-Soenan* (ed. H.S. Asad ad-Daaraani), Ar-Riyaad 1421/2000 [*de overleveringen (over Mohammed)*], dl. 1, p. 474.
4. Al-Qoertoebi († 671/1272), *Al-Djaami' li-Ahkaam al-Qoer'aan* (ed. A.A. at-Toerki et al.), Beiroet 1427/2006 [*Handboek voor de wetsbepalingen van de Koran*] dl. 1, p. 67; Ibn Abi Ya'laa, († 526/1131), *Tabaqaat al-Hanaabila* (ed. A.S. al-'Oethaimien), Mekka 1419/1999 [*Generaties van de Hanbalieten (één van de wetscholen in de islam)*] dl. 3, p. 49.
5. Te vinden op <http://www.nioweb.nl/2007/05/18/vrijdagpreek-online-turks-12/>. In de montage wordt ten onrechte de naam Osman Paköz vermeld. Paköz is eveneens imam van de Ayasofyamoskee.
6. Koran 49:10.
7. Al-Boechaari († 256/870), *Al-Djaami' as-Sahieh*, Vaduz 1420/2000 [*De verzameling betrouwbare hadieths*], p. 20v, nr. 57. Aboe 'Amr al-Djarier ibn 'Abdallah al-Badjali († ca. 52/672) was één van de laatsten die nog tijdens het leven van Mohammed moslim werd: pas veertig dagen voor diens dood.
8. Moeslim bin al-Haddjaadj († 261/865), *Al-Djaami' as-Sahieh*, Vaduz 1420/2000 [*De verzameling betrouwbare hadieths*], p. 1.331, nr. 6.706. De hadieth is overgeleverd door Aboe Hoeraira

(† ca. 57/678) en is in zijn geheel een stuk langer.

At-Tirmidzi († 279/892), *Al-Djaami' as-Sahieh*, Vaduz 1420/2000 [*De verzameling betrouwbare hadieths*], p. 592, nr. 2.052, heeft een iets andere bewoording, ook van Aboe Hoeraira. Deze versie is wat korter en vrijwel zeker ouder: er zitten (nog) geen juridische vaktermen in en een opmerking over godvrezendheid wordt nog niet nader verklaard. Volgens at-Tirmidzi is de lijst van overlevertaars betrouwbaar, maar niet helemaal boven alle twijfel verheven. Daarnaast is er maar één serie namen waarlangs de hadieth is overgeleverd. Dit maakt hem ongeschikt om als basis voor wetgeving te dienen, omdat het daarbij een vereiste is dat hadieths langs meerdere wegen zijn overgeleverd.

Belangrijker nog is dat deze hadieth één van de beroemde *Veertig* van de theoloog an-Nawawi († 676/1278) is. Zie *An-Nawawi's Forty Hadith* (vert. E. Ibrahim & D. Johnson-Davies), Riyadh, 1418/1997, nr. 35. Hij staat ook in *Riyaad as-Saalihien* (ed. M.N. al-Albaani), Beiroet 1399/1979 [*De tuinen der oprechten*], p. 121, nr. 240. De nummers 238 en 239 zijn varianten hierop. Een iets andere versie is te vinden op pp. 559v, nr. 1.577. Deze en de volgende hadieth worden vaak min of meer aan elkaar geplakt.

9. In deze bewoording in Ahmad bin Hanbal († 241/855), *Al-Moesnad* (ed. A.M. Sjaakir & H.A. az-Zayn), Caïro 1416/1995 [*De verzameling authentieke overleveringen*], dl. 8, p. 173 (nr. 8.089). Het is duidelijk dat deze hadieth varieert op hetzelfde thema en speelt met dezelfde bewoordingen als de vorige. De hadieth komt nog in allerlei andere variaties in de *Moesnad* voor.
10. Al-Boechaari, *As-Sahieh*, p. 1.642, nr. 6.011; Moeslim, *As-Sahieh*, p. 1.339, nr. 6.751v. Deze hadieth staat niet in de *Veertig*, maar wel in *Riyaad as-Saalihien*.
11. At-Tirmidzi, *Al-Djaami' as-Sahieh*, p. 607, nr. 2.138. Deze hadieth staat niet een de *Veertig* of in *Riyaad as-Saalihien*. De originele tekst is iets sterker van taalgebruik dan de vertaling van de imam: 'Bemin je vriend met mate, want hij kan op een dag je vijand zijn. Bestrijd je vijand met mate, want hij kan op een dag je vriend zijn.'
12. Zie *Al-Mawsoe'a l-Fiqhiyya*, Koeweit, 1400-1427/1980-2006 [*De juridische encyclopedie*], dl. 2, pp. 251v s.v. *ach* & pp. 254v s.v. *ucht*.
13. De vertaling zou moeten luiden: 'Ik zwoer (*baaya'toe*) de gezant van God (God zegene hem en geve hem heil) dat ik het rituele gebed (*as-salaa'*) zou verrichten, aalmoezen zou geven (*az-zakaa'*) en alle moslims raad (*noes'h*) zou geven.'
14. Zie noot 8 & 9.
15. Zie *Al-Mawsoe'a l-Fiqhiyya*, dl. 21 pp. 25v s.v. *dam*; dl. 36, pp. 31-42 s.v. *maal*; dl. 30, pp. 51-53 s.v. *'ird*.
16. *Ahbib habiebaka hawnan maa*
'asaa an yakoena baghiedaka yawman maa;
wa-abghid baghiedaka hawnan maa
'asaa an yakoena habiebaka yawman maa.
17. Zie Al-Waaqidi, *The Kitab al-Maghazi* (ed J. Marsden Jones [† 1992]), Oxford 1385v/1966 [*Het boek over de veldtochten (van Mohammed)*], pp. 415-426.
18. Al-Waahidi, *Asbaab an-Noezoel*, Beiroet s.d. (herdruk van de uitgave Caïro 1316/1898), pp. 293v, behandelt alleen vers negen. Uit het Korancommentaar van at-Tabari blijkt echter dat vers tien een rechtstreekse voortzetting van vers negen is. Zie At-Tabari, *Djaami' al-Bayaan 'an Ta'wiel Aay al-Qoer'aan* (ed. A.A. at-Toerki), Caïro 1422/2001 [*Compleet overzicht van de uitleg van de Koranverzen*], dl. 21, pp. 363v. Het is hierbij niet zo belangrijk of vers tien nu meteen na zijn voorganger is uitgesproken: duidelijk is dat beide verzen bij elkaar horen.
19. De hadieth is nogal bediscussieerd onder theologen, omdat at-Tirmidzi stelt dat de lijst van overlevertaars die hij noemt de enige is langs welke de hadieth is overgeleverd. Dat betekent dat hij niet gebruikt kan worden voor wetgeving, maar wel voor religieuze vorming, bijvoorbeeld in een preek. Er zijn echter nog wel andere metgezellen van Mohammed van wie de uitspraak wordt afgeleid. At-Tirmidzi noemt er één, maar stelt daar meteen bij dat die overlevering niet teruggaat tot Mohammed en dus geen hadieth is, maar een *athar*. In andere verzamelingen is hij echter ook te vinden. De hadieth wordt daarin teruggevoerd op zowel Aboe Hoeraira († ca. 57/678), 'Abdallah bin 'Oemar († ca. 73/693), als 'Abdallah bin 'Amr bin al-'Aasi († 63/683). Op de lijst van overlevertaars is echter nog het nodige aan te merken: steeds zit er minstens één overlevertaar bij die niet betrouwbaar is. Daarmee blijft de overlevering van at-Tirmidzi de enige die officieel als authentiek geldt.